

DİNÎ ŞAHSİYETLER ETRAFINDA OLUŞAN ANLATI TÜRLERİNİN TASNİF VE DERLENMESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER: AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ ÖRNEĞİ*

Oğuz ERDOĞAN*

ÖZET

Dinî şahsiyetlerin etrafında oluşan sözlü anlatı türlerinin tarifleri ve sınırları hakkında kesin yargıların oluşmadığı, üzerinde ittifak edilmiş bir literatür birliği sağlanamadığı görülmektedir. Bu durum söz konusu anlatı türlerinin oluşum süreçlerinin devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Halk tarafından kutsal sayılan dinî şahsiyetler etrafında çeşitli sosyal ortamlarda birçok anlatı icra edilmektedir. Bunun sonucunda da icra edilen bu anlatıların tarifi ve tasnifi üzerinde çeşitli görüşler ortaya konmaktadır. Bu çalışmalar yazılı ve daha çok sözlü kültürden elde edilen anlatı metinleri üzerinde yapılan tespit ve değerlendirmelere dayanmaktadır. Bu da bize folklorun yenilenebilir doğası gereği sözlü kültür ortamından derlenerek ortaya konan yeni çalışmalarla söz konusu tarif ve tasnif gayretlerinin devam edeceğini göstermektedir.

Bu çalışmada Aziz Mahmud Hüdâyî etrafında oluşan ve tarafımızdan derlenen anlatı metinlerinden faydalanılarak bir tasnif denemesi yapılacaktır. Dinî şahsiyetler etrafında oluşan sözlü anlatı türleri üzerine daha önce yapılan tasnifler değerlendirilecek ve konu ile ilgili düşüncelerimiz ortaya konacaktır. Tasnif yapılmadan önce bu alanda yapılan çalışmalarda elde edilen metinlerin dâhil edildikleri türler hakkında kısa bilgi verilip bu türlerin adlandırılmasında öne çıkan ayırıcı özellikler vurgulanmaya çalışılacaktır. Sahada yaptığımız derleme çalışmalarını neticesinde elde ettiğimiz metinlerden yola çıkılarak dinî şahsiyetler etrafında oluşan anlatıların yapı, muhteva ve işlevleri

*Bu çalışma International Burch University Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından 17-19 Mayıs 2013 tarihlerinde Saraybosna'da düzenlenen Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

*Yard. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı. e-posta: ewranos@hotmail.com

doğrultusunda hangi türe dâhil edilmeleri ve bu metinlerin kaç grupta incelenmeleri gerektiği konusundaki fikirlerimiz ortaya konacaktır. Ayrıca dinî şahsiyetler etrafında oluşan anlatıların nasıl derlenmesi ve değerlendirilmesi gerektiği hususundaki düşüncelerimiz aktarılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Efsane, Menkıbe, Memorat, Dinî Şahsiyet, Aziz Mahmud Hüdayî.

THOUGHTS ON THE CLASSIFICATION OF NARRATION TYPES AROUND RELIGIOUS FIGURE: SAMPLE OF AZIZ MAHMUT HUDAYI

ABSTRACT

It is seen that final judgments on the meaning of oral narration types around religious figures and its boundaries haven't been occurred; an alliance on a unique literature hasn't been achieved. This case is the result of the legends and their subtypes' being told in different performing situations and their formation process' not being completed. So many oral narrations have been done around enshrined religious figures in various social situations. Different views are put forth about the definitions and classifications of these narration types. These studies are based on the findings and evaluations on narration texts that are obtained from mostly oral culture. This also shows that the mentioned definition and classification efforts will continue with new studies derived from oral culture due to the renewable nature of folklore.

It is aimed, in this study, to make a classification trial on narration types formed around religious figures with the help of oral narration texts formed around Aziz Mahmud Hüdayi and compiled by us, and to contribute to the later studies.

In this study the classifications on oral narration types formed around religious figures that were done before are going to be evaluated and our thoughts are going to be put forth. Before the classification, will be given information about integrated species of the text which have been obtained the studying that made in the field. Also will be emphasized distinctive characteristics that stand out in the naming of the species. It will be put our ideas which about "Which specie should be included structure, contend and functions of narrations that composed around religious figures?" and "How many groups will be discussed in the texts?" using the texts that have been obtained the collection studying that made in the field. Moreover, the scope of the studies on narration formed

around religious figures, and how these studies should be done are going to be emphasized on.

Key Words: Legend, Saga, Memorat, Religious Personality, Aziz Mahmud Hudayi.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze anlatma ve dinleme ihtiyacı, anlatı türlerinin icrasını devam ettirmekle birlikte yeni anlatı türlerinin de ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Linda Degh anlatmanın sürekliliğini ifade ederek hikâye etme ve hikâye edileni dinlemenin bir ihtiyaç olarak insanlık tarihi boyunca var olduğunu belirtir.¹ Mit, masal, efsane, alt tür olarak menkıbe ve memorat gibi anlatı türleri, geçmişten günümüze insanların ihtiyaçlarına ve toplumun içinde bulunduğu şartlara göre üretilip tüketilmeye devam etmektedir.

Anlatı türleri onların oluşumunu sağlayan şartlar devam ettikçe üretilip tüketilmeye devam etmekte, bu şartlar ortadan kalkınca da üretim durmakta ancak tüketim bir süre daha sürmektedir. Dinleyicisi ve anlatıcısı kalmadığında ise süreç onu sahneden çekilmeye itmektedir. Ancak üretimi ve tüketimi duran türler tamamen ortadan kalkmamakta, bazı anlatım özellikleri ve motifleriyle sonradan ortaya çıkan türlere kaynaklık etmektedir.²

Geçmişten günümüze insanların ihtiyaçları ve içinde buldukları şartlar doğrultusunda üretilip tüketilen anlatı türlerinin tarif ve tasnif çalışmaları da bu alanda çalışan bilim adamlarının temel uğraşlarından olmuştur. Halk anlatıları üzerinde tarif ve tasnif çabaları, dinî şahsiyetler etrafında teşekkül eden anlatı türlerini de içine alacak şekilde devam etmektedir. Dinî şahsiyetler etrafında teşekkül eden anlatı türleriyle ilgili tasnif çalışmaları efsane, menkıbe ve memorat üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Aşağıda öncelikle bu türler tarif edilmeye ve ayırıcı özelliklerine vurgu yapılmaya çalışılacaktır. Sonrasında dinî şahsiyetler etrafında teşekkül eden anlatıların hangi türlere dâhil edileceği hususunda Aziz Mahmud Hüdâyî etrafında teşekkül eden ve tarafımızdan derlenen metinler doğrultusunda düşüncelerimiz aktarılacaktır.

Efsane

Dinî şahsiyetler etrafında teşekkül eden anlatı metinleri en geniş çerçevede efsane çatısı altında toplanmaktadır. Efsane her dönemde olduğu gibi

¹Linda Degh, "Halk Anlatısı", (Çev. Zerrin Karagülle) *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, (Yayın Haz. M. Öcal Oğuz ve diğ.), Ankara 2006, s. 203.

²Şeref Boyraz, "Sözlü Anlatıların Sürekliliği Üzerine Düşünceler", *Folklor/Edebiyat*, S. 54, Ankara 2008, s. 107.

bugün de oluşumu devam eden sınırları kolay çizilemeyen ve alt türleri olan bir anlatı türüdür.

Farsça bir sözcük olan efsane sözlüklerde: "*Hikâye, sergüzeşt anlamında geçmişin ahvalini nakleden ve meselin tahrif olunmuş hali olan masal*"³; "*Masal, esâtir, asılsız harika hikâye*"⁴; "*boş söz, saçma sapan lakırdı*"⁵; "*1. Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, söylençe2. Gerçeğe dayanmayan, asılsız söz, hikâye vb.*"⁶ olarak geçer. Efsane kelimesi batı dillerinde Latince "legendus" kökünden "legend", "legende", "leggenda", "leyenda" kelimeleriyle karşılanmaktadır.⁷

Halk bilimsel açıdan, efsanenin bilinen ve geçerliliğini hâlâ koruyan en genel tanımı Grimm Kardeşlerin ortaya attığı tanımıdır: "*Efsane gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.*"⁸ Max Luthi, efsanelerin gerçekte vukua gelmiş hadiseleri hikâyeye ettiğini söyler. "*Fakat o, gerçekten iki şekilde uzaklaştırılmaktadır. Ağzdan ağıza nakledilirken değişikliğe uğramasının yanında şairler tarafından edebî olarak işlenmeleri de başlıca değişme sebebi olmaktadır. Dar manada efsane masallarda olduğu gibi tabiatüstü bir hadisenin takdimidir; hikâyeye edilişidir. Asıl halk efsanesi ise alışılmamış, tuhaf ve ekseriyetle huzursuzluk meydana getiren şeylerden, şekillerden ve hadiselerden bahseder.*"⁹

"*Dinî merasimlerde yahut dinî yemeklerde okunan; daha ziyade azizlerin hayatına ait şeyler.*"¹⁰ şeklindeki tanım efsaneyi menkıbeye yakın olarak tanımlamaktadır. Bilge Seyidoğlu; Kurt Ranke ve Von Sydow gibi halkbilimcilerin efsanelerde anlatılan olayın objektif gerçeği yansıtmadığını; ancak anlatıcıların ve dinleyicilerin bu olayı gerçek olarak kabul ettiklerini belirterek efsanelerin inanç yönüne dikkati çekmektedir.¹¹ Aynı hususu Saim Sakaoğlu da efsane ile masal arasındaki farklılığın bu iki türün teşekkülünde ortaya çıktığını ve efsanenin gerçek olarak kabul edilmesine karşılık masalın hayal mahsulü oluşuyla vurgular.¹² Pertev Naili Boratav "*Efsanenin başlıca niteliği inanış konusudur; onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği ile efsane masaldan ayrılır, destan ve halk hikâyesine yaklaşıp.*" ifadesiyle efsanenin inanç özelliğine vurgu yapmakla birlikte "*Başka*

³Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Kau*, (Haz: Mürsel Öztürk, Derya Örs), İstanbul 2009, s. 200.

⁴Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1998, s. 990.

⁵Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1999, s. 206.

⁶TDK Türkçe Sözlük, Ankara 2005, s. 603

⁷Saim Sakaoğlu, *Efsane Araştırmaları*, Konya 1992, s. 9.

⁸Saim Sakaoğlu, a.g.e., s. 9.

⁹Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C. I, Ankara 1997, s. 5.

¹⁰Bilge Seyidoğlu, "Efsaneler", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. II, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.2.

¹¹Bilge Seyidoğlu, a.g.e., s. 3.

¹²Saim Sakaoğlu, a.g.e., s. 11.

bir niteliği de düz konuşma diliyle her türlü üslûp kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur." sözleriyle onun şekil ve anlatım özelliklerini de kısaca belirtmiştir.¹³Efsanelerin inandırıcılık yönünü Ferhat Aslan "Ayasofya Efsaneleri" üzerine yapmış olduğu doktora tezi çalışmaları esnasında kaynak olarak kullandığı pek çok Anonim Osmanlı Kroniği'nden hareketle Osmanlı dönemine gerek eğitilmiş gerek eğitimsiz kimselerin, anlatılan efsanelere inandığını düşünmektedir. Ancak Aslan, günümüzde bu genel kanaatin kısmen değiştiğine, özellikle tarihî ve dinî kökenli efsanelerin inandırıcılık vasfının anlatan ya da dinleyen inancılarına, eğitim seviyesine, dine ve topluma bakış açısına göre değişiklik arz edebildiğine vurgu yapmıştır.¹⁴

Efsane kelimesi folklorun bir bilim olarak ortaya çıkmasından evvel dilimizde halkbilimsel olarak kazandığı terim anlamının dışında "inanılması mümkün olmayan tuhaflıklar, anlatılar, yalan, boş söz" anlamlarında kullanılmıştır.Günümüzde ise bu kelime günlük konuşma dilinde "uzmanlaşmış, çok başarılı" ya da "başarmak, bir işte başarılı olmak" anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁵

Ülkemizde ve Türk Dünyasında efsane türü ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmalarda çeşitli tasnif denemeleri yapılmıştır.¹⁶1965'te Budapeşte'de yapılan uluslararası kongrede benimsenen efsane tasnifi Pertev Naili Boratav tarafından bazı değişikliklerle Türk efsaneleri için yeniden yapılmıştır.

I.Yaratılış Efsaneleri

Oluşum ve dönüşüm efsaneleri - evrenin sonunu (Mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler.

II. Tariklik Efsaneler

- A. Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar,
- B. İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy vb.) hakkında anlatılanlar,
- C. Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.),
- D. Tarihlik sayılan kişilerden ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler,

¹³Pertev Naili Boratav, *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul2003, s.121.

¹⁴FerhatAslan, "Halk Bilimsel Bir Terim Olarak 'Efsane' Üzerine Bazı Dikkatler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 23, Y. 2012, s. 87.

¹⁵FerhatAslan, a.g.m., s. 82.

¹⁶Metin Ergun, a.g.e., s. 17-40.

- E. Milletler, hükümdar soyları,
 F. Büyük afetler,
 G. Tarihlik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar,
 H. Savaşlar, fetihler, yayılışlar,
 İ. Yerleşmiş bir düzene başkaldırmalar,
 K. Başkaca tarihlik önemli olaylar ya da sivrilmiş kişiler (Uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, mürşitler vb.),

L. Sevda maceraları ile ün salmış âşıklar; kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri,

M. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakmış “önemsiz” kişiler (Örneğin: Çoban, hizmetçi vb.) üzerine anlatılanlar,

III. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneler

- A. Alın yazısı,
 B. Ölüm ve ötesi,
 C. Tekin olmayan yerler,
 D. Tabiatın bir parçası olan yerler (orman, göl vb.) ile hayvanların “sahipleri” (koruyucuları).
 E. Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçteki yaratıklar,
 F. Şeytan
 G. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (Albastı gibi),
 H. Olağanüstü güçleri olan kişiler (Büyücü, üfürükçü, efsuncu gibi),

İ. “Mythique” nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatılanlar.

IV. Dinlik Efsaneler¹⁷

MENKİBE

Efsanenin bir alt türü olarak gördüğümüz menkıbeler diğer anonim anlatı türleri gibi bir fert tarafından ortaya konulan ancak zamanla anonimleşerek halkın malı haline gelen bir anlatı türüdür. Menkıbe, Arapça bir sözcük olup “*Bir zatın fazl ve meziyetine delalet eden fikra ve bundan bahseden makale ve*

¹⁷Pertev Naili Boratav, a.g.e., s. 123.

risale. Medhiye."¹⁸ve "Çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin ahvaline ait fıkralar, hikâyeler."¹⁹ anlamlarına gelmektedir. Kelime çoğul şekliyle ve bu anlamıyla hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in ashabının meziyet ve faziletleri için kullanılmıştır.²⁰

A. Yaşar Ocak hadis mecmualarındaki bu kullanımın IX. yüzyıldan itibaren olduğunu ifade eder.²¹ Menkıbe, tarihî şahsiyetlerin hal tercüme ve bazı zümrelerin övgüye değer işleri için de kullanılmıştır.²² "Hz. Muhammed dışında kalanların gerek şahsi hayatları gerek dinî görevleri ile ilgili yaşantıları birçok ekleme çıkarma ve değişmeler yoluyla âdeta yeniden inşa edilmiş o inanış etrafında toplanan ruhi hayatına güç vermek üzere efsane haline dönüşmüştür. Hıristiyan azizlerin Romalılar, Yahudiler ve Hıristiyanlığı reddeden diğer insanlardan çektikleri eziyetler de bu tür anlatımların içindedir."²³

Menkıbelerde anlatılan kerametler, velîler için Allah'ın onları bir sınama şeklidir. Bu düşünceden hareketle velîler, halk tarafından velâyet için olmazsa olmaz olarak görülen kerameti önemsememişler, kimi zaman kerametlerini inkâr etmişlerdir. Velîlerin kerametleri menkıbe formunda takipçileri ve muhipleri tarafından anlatılmıştır.²⁴

Türkler arasında da İslam öncesi dönemden kalma pek çok efsane destan gibi anlatı türleri menkıbeye zemin hazırlamıştır. Bu anlatıların birçoğu şamanların başından geçen olayları konu alan anlatılardır. Bu hikâyeleri derviş şairler, dinî propaganda amacıyla evliya menkıbesi şekline sokarak anlatmışlardır. İslamiyet'in kabulünden önce doğmuş olan ve zaman içinde gelenekselleşen şifahî edebiyat, özellikle destan türünün üslûp özellikleri menkıbelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Gök tanrı, atalar kültü, tabiat kültü sihir-büyü, hâmi ruhlar, don değiştirme gibi unsurlar menkıbelerin içerisinde yer bulmuştur.²⁵

Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi** adlı eserinde Seyyid Battal Gazi etrafında oluşan menkıbeleri "tarihî bir esas üzerine işlenmiş ve Türklere has

¹⁸Şemseddin Sami, a.g.e., s. 1420.

¹⁹Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 615.

²⁰Ahmed Ateş, "Menâkıp", *İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.)*, C. VII., İstanbul 1964, s. 701.

²¹Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara 2010, s. 27.

²²Ahmed Ateş, a.g.m., s. 701.

²³Naciye Yıldız, "Menkıbeler", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. II, Ankara 2002, s.118.

²⁴Haluk Gökalp, "Ahi Evran-ı Veli'nin Menkıbevi Kişiliği", *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. II, Ankara 2005, s. 24.

²⁵Naciye Yıldız, s. 122.

bir kahramanlık destanı”²⁶ olarak görmüştür. Buradan hareketle Köprülü’nün menkıbeyi kahramanlık destanı şeklinde algıladığı söylenebilir.

Menkıbe, Pertev Naili Boratav tarafından yapılan Türk efsane tasnifi içinde kendine efsanenin bir alt kolu olarak yer bulur. Bu tasnife göre, menkıbe aslında bir efsane çeşididir. Boratav’a göre, bu efsaneler sadece dinlik inanış ve işlemlerin ağır bastığı ve niteliklerini bu öğelerden alan efsanelerdir.²⁷ Menkıbeler ülkemizde yapılan çalışmalarında efsane türü içinde incelenmiştir.²⁸

Menkıbelerin sınıflandırmasını ise A. Yaşar Ocak şu şekilde yapmıştır.

1. Tarihî Gerçeklere Dayanan Menkıbeler: Menkıbelerin geneli gerçek olaylara dayanmakla birlikte söz konusu velîyi yüceltmek amacına dayalı olarak menkıbe metinlerinde bu gerçek olayların deforme edildiği ve menkıbe motifleriyle zenginleştirildiği görülür.

2. Hayalî Menkıbeler: Gerçek olaylara dayanmayan bu menkıbeler toplumun sosyal ve psikolojik yönlerini yansıtır.

2.1. Toplumun İçtimai Değerler Sisteminden Kaynaklanan Menkıbeler,

2.2. Ahlakî Bir Teolojiye Dayanan Menkıbeler,

2.3. Propaganda Maksudını Güden Menkıbeler.²⁹

MEMORAT

Halk anlatıları arasında günümüzde araştırmacıların en fazla dikkatini çeken ve çeşitli sosyal ortamlarda icra edilen bir tür de memoralardır. Teşekkülleri halen devam eden memoralar, günümüzde en fazla üretilip tüketilen anlatı türlerindedir.

Memorat, “*Tabiatüstü ferdî bir tecrübenin yaşayan ya da ondan dinlenmiş biri tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye*” olarak tanımlanmaktadır. Özkul Çobanoğlu, tanımında yer alan tabiatüstü ifadesini “öncelikle öteki dünya ve farklı bir boyutta olmanın yanı sıra insanlarla beraber aynı mekânları paylaşan cin, peri, şeytan, alkız, karabasan veya çeşitli ruhlardan oluşan ve sosyal bir hayat yaşadığına inanılan varlıklarla görme, konuşma, dokunma, hissetme, rüya ve bunlardan başka bir yolla kurulan bir iletişim” için kullanmıştır.³⁰

²⁶M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara2009, s. 279.

²⁷Pertev Naili Boratav, a.g.e., s. 123-126.

²⁸Metin Ergun, a.g.e., s. 17-40; Pınar Fedakar, *Karakalpak Efsaneleri*, (İnceleme-Metinler), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008, s. 120-142.

²⁹Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 35.

³⁰Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoralar ve Halk İnançları*, Ankara2003, s.21.

Memoratu efsaneden ayırarak literatüre kazandıran Sydow'a göre memorat “*şahsi ve tamamen kişisel bir tecrübe hüviyetinde olan*” materyaldir.³¹ Linda Degh'in gerçek hikâyeler olarak gördüğü memoratlar, “*geçmiş hatırlatan nesnelere ve günümüzün olayları, kulaktan dolma bilgileri, söylentileri, dedikoduları ve kişisel deneyimlerinden doğarlar.*”³² “*Memoratlar yapısı ne kadar kopuk, çatıları ne kadar esnek olursa olsun, temeli daha sağlam olan türlerin özelliklerini takip eder.*”³²

Tariflerde yer alan “*yaşayan ya da ondan dinlemiş biri tarafından anlatılmanın*” sınırları bazı araştırmacılar tarafından genişletilmek istenmiştir. Birçok araştırmacı iki kişilik bu sınırlandırılışı dört ya da altıya kadar çıkartmıştır. Gelinek nokta ise tecrübeyi bizzat yaşayan belli olduğu müddetçe sınırlananın gereksizliği olmuştur. Ancak Özkul Çobanoğlu, günümüzde memoratın tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinleyen biri tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye olarak tanımlandığını belirtmekle aslında naklediliş zincirini, olayı yaşayan ve ondan dinleyen olarak sınırlandırmış olmaktadır.³³

Fuzuli Bayat, memoratı “*gerçekliğine inanılan hayat hikâyeleri olup iyi ve kötü varlıklar hakkında anlatılmakta olan mitolojik söylentiler, yaşanmış tecrübelerin veya yaşandığına inanılan olağanüstü olayların anlatıları*” olarak tarif eder. Memorat, anlatıcının yaşadığı veya birinden duyduğu, olağanüstü varlıklarla iletişim yaşandığına inanılan olayları içeren basit anlatı türüdür.³⁴

Türk Mitolojisinin olgunlaşma dönemi ile ilgili anlatılan bazı mitolojik hikâyeler zamanla aslından uzaklaşmış yaşanan bir tecrübenin anlatısına dönüşmüştür. Ayrıca çocukları korkutmak için söylenen hikâyeler de zamanla şuuraltı kalıntılar şeklinde tezahür etmiş, yaşanan bir olayın anlatısı olmuştur. Bu iki faktör Bayat'a göre mitolojik içerikli memorat türünün oluşumunda etkili olmuştur.³⁵

Memoratların en önemli yanlarından biri de efsanelerde olduğu gibi inanç unsuruna sahip olmasıdır. Şorların bu anlatı türüne “*şın polgan*” (gerçek olan) demeleri mitlerde olduğu gibi memoratlarda da inanç unsurunun ne denli önemli olduğunu ifade eder.³⁶

Linda Degh memoratları

"1. İş Hatıraları

³¹ Özkul Çobanoğlu, a.g.e., s. 22.

³² Linda Degh, a.g.m., s. 232.

³³ Özkul Çobanoğlu, a.g.e., s. 22.

³⁴ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, İstanbul2012, s. 259.

³⁵ Fuzuli Bayat, a.g.e., s. 259.

³⁶ Fuzuli Bayat, a.g.e., s. 259.

2. Otobiyografik Hikâyeler

3. *Göçmen ve Göçebe Epikleri*³⁷ şeklinde tasnif etmiştir. Fuzuli Bayat bu tasnife askerlik ve yol hatıralarının da eklenebileceğini belirtmiştir.³⁸

Özkuş Çobanoğlu ise **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları** (Ankara, 2003) adlı eserinde memoratları, tematik olarak yapmış olduğu tasnifte on iki grupta ele almıştır.

1. Cinler ile kurulan iletişim biçimleri ve yaşandığına inanılan olaylar

2. *Alkarısı ile kurulan iletişim biçimleri ve yaşandığına inanılan olaylar*

3. Ağrılık basması-karabasan, congoloz, erkebit, hırtık, hınkur munkur, çıtlık kuşu, kırk basması, çarşamba karısı, yol azdıran, kara ura, gelincik, demirkıynak adlı varlıklarla kurulan iletişim biçimleri ve yaşandığına inanılan olaylar

4. Hızır ile kurulan iletişim biçimleri ve yaşandığına inanılan olaylar

5. Yatırlar, evliyalarda ve şehitlerle kurulan iletişim biçimleri ve yaşandığına inanılan olaylar

6. Rüya görme yoluyla kurulan iletişim ve yaşanıldığına inanılan olaylar

7. Nazar değmesi yoluyla kurulan iletişim ve yaşandığına inanılan olaylar

8. Ölülerle kurulan iletişim biçimleri ve yaşandığına inanılan olaylar

9. Büyü ve çeşitli geleneksel pratikler yoluyla kurulan iletişim ve yaşandığına inanılan olaylar

10. Fal ve falcılık yoluyla kurulan iletişim ve yaşandığına inanılan olaylar

11. Tam tanımlanamayan olağanüstü bir güçle kurulan iletişim biçimleri ve yaşandığına inanılan olaylar

12. Modern kent yaşamı memoratları: Ruh çağırma, astral, yolculuk reenkarnasyon ve UFO' larla kurulan iletişim biçimleri ve yaşandığına inanılan olaylar.

Tür-Alt Tür Ayrımı

Dinî şahsiyetler hakkında teşekkül eden anlatılar yukarıda kısaca tarifi yapılan efsane, menkıbe ve memorat olarak ele alınmaktadır. Bu noktada bazı problemler göze çarpmaktadır. Bu problemlerden ilki; öncelikle elde edilen metnin efsane mi yoksa menkıbe ya da memorat mı olduğuna karar

³⁷Linda Degh, a.g.m., s. 234.

³⁸Fuzuli Bayat, a.g.e., s. 260.

verilmesidir. Burada araştırmacıların önünde tür/alt tür problemi durmaktadır.

Türün tanımlanması ve tarifi, aslında tasnifi ile doğrudan ilişkilidir. Propp, bu hususu “*Tür ile ne kastedildiğinin tam olarak tarifinin, türlerin tasnifinin dışında olması mümkün değildir; her tür kendi içinde ve ayırt edilmesi gereken diğer türlerle ilişkileri içinde tanımlanmalıdır. Tanımlanan türler ve bu türlerin tasnifi, bir problemin iki yönünü teşkil eder.*”³⁹ şeklinde ifade etmektedir. Bir halk anlatısının tarifinin yapılmış olması aynı zamanda tasnifi de beraberinde getirecektir.

Metin Ekici, halk bilgisi türlerinin tanımlanmasında metinlerin kullanılmasının yanında, “*metinlerin yaratıldığı bağlam ve bağlamı oluşturan unsurlar*”ın da kullanılması gerektiğini belirtmiş, “*bağlam ve bağlam içinde oluşan bir metni ve metinlerin oluşturduğu bir grubu tanımlama*”da;

“1. Metnin Yaratım ve Aktarım Bağlamı Özellikleri

2. Metnin Şekil ve Yapı Özellikleri

3. Metnin İçerik, Konu Özellikleri

4. Metnin İşlev Özellikleri”nin esas alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁰

Dinî şahsiyetler etrafında oluşan anlatılar tanımlanırken ve aynı zamanda sınıflandırırken Ekici'nin ortaya koyduğu esaslar göz önüne alındığında araştırmacıların bu konuda işleri oldukça kolaylaşacaktır.

Dinî şahsiyetlerin etrafında oluşan anlatı metinlerinin tasnifinde ilk olarak ele alınması gereken, bir metnin efsane mi yoksa menkıbe ya da memorat olarak mı adlandırılması probleminin çözümü için öncelikle şemsiye terim olarak efsanenin özelliklerinin ortaya konulmasıdır. Ferhat Aslan efsaneyi halk bilimsel olarak ele aldığı makalesinde daha önce yapılmış çalışmalardan ve kendi tespitlerinden hareketle efsanenin özelliklerini:

a. Efsanelerin Yapısı; “*sözlü geleneğin ürünü olan mensur anlatılar olması*”, *yazılı kültür ortamında bir müellif tarafından yazılmışsa uzun ve sanatlı bir üslupla oluşturulan efsaneler olmakla birlikte, sözlü ve elektronik kültür ortamlarında daha çok “kısa” anlatımlar olarak yer alması*, “*bazen ‘birisinden duyduğuma göre’, ‘anlatılanlara göre’, ‘bu gerçekten olmuş, gerçekten de böyleymiş’ vb. gibi başlangıç formellerine sahip olması*”,

³⁹Viladimir Propp, "Folklor Türlerinin Tasnif Esasları", (Çev. Metin Özarslan), *Milli Folklor*, S. 38, Y. 1998, s. 121.

⁴⁰Metin Ekici, *Halk Bilgisi (Folklor), Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara 2011, s. 133-134.

b. Efsanelerin İçeriği; "tarihî ya da yaşanan anla ilgili bir olay, tarihî veya dinî bir şahıs veya bir yeri konu edinmesi", "gerçeklik unsurunun yanında olağanüstülük, kutsallık ve

inandırıcılık özelliklerine de sahip olması", "yarı tanrıları, insanı ya da belli bağlı mekânları

konu edinmesi", "günümüzde de oluşabilmesi",

c. Efsanelerin İcrası; "profesyonel anlatıcı tarafından anlatılması şart olmamakla birlikte, iyi efsane anlatmasıyla "güngörmüş", "yaşlı" ve "konuya ilgi duyan-konuya hâkim" gibi sıfatlarla anılan kişilerin anlatması, "belirli bir anlatım yeri ve zamanı olmamakla birlikte, özellikle efsaneye konu olan maddi unsur görüldüğü, sorulduğu ya da bahsi geçtiğinde, uygun bir sosyal şart ve çevreye bağlı olarak anlatılması", "yazılı kültür ortamında, tarih kitaplarında konunun gidişatına uygun bir yerde müellif tarafından yazılı olarak nakledilmesi" ve "anlatıcı ve dinleyici tarafından daha çok tarihî ya da dinî gerçekler üzerine kurulduğuna inanılması",

ç. Efsanelerin İşlevleri; "insanların merak ettikleri sorulara cevap vermesi ve olağanüstü durumlara açıklık getirmesi", "öğüt vermesi, örnek göstermesi", "toplumsal kural ve davranışları öğretme ve uygulamaya yönlendirmesi", "toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklaması ve bunlardan caydırması", "evren, dünya, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi vermesi", "toplumsal hafızanın ve toplumsal ideallerin canlı tutulmasına hizmet etmesi"⁴¹ şeklinde belirlemiştir.

Araştırmacıların menkıbeyi efsaneden ayrı bir tür olarak ele alma gayreti içinde çalışma yaptıkları görülmektedir. Saim Sakaoğlu, efsane ve menkıbeyi iki ayrı tür olarak görmekte ve genel olarak ayırım yapılabildiğini belirtmektedir. Ayırım yapılamayan metinlerin şimdilik efsane olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler.⁴²

Bize göre daha baştan menkıbeyi efsaneden ayrı tutmak, farklı bir tür olarak algılamak hatalı bir yaklaşımdır. Menkıbenin efsanenin en genel tanımına uygun olarak "belirli bir şahıs, olay ve yer hakkında anlatılan bir hikâye" sınırının dışında tutulamayacağı ortadadır.

Diğer yandan menkıbelerin, yukarıda Metin Ekici'nin belirttiği esaslar göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, efsaneden ayrı bir tür olmadığı görülecektir. Ferhat Aslan tarafından belirlenen efsane özellikleri menkıbeler

⁴¹Ferhat Aslan, a.g.m., s. 89.

⁴² Saim Sakaoğlu, "Efsane-Menkıbe Bağ", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri*, C. II, Ankara1997, s.246.

için de söylenebilecek özelliklerdir. Dinî şahsiyetler etrafında oluşan ve onlara ait kerametleri anlatan menkıbeler yapı, muhteva, icra ve işlev olarak efsaneden tamamen farklılaşmamaktadır. Muhteva olarak Naciye Yıldız'ın, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**'ne yazmış olduğu "Menkıbe" maddesinde belirttiği gibi "kahramanların gerçek ve mukaddes kişiler olmaları"yla belirginleşmektedir.⁴³

Diğer taraftan işlev özellikleri bakımından menkıbeler, efsaneyle ortak işlev özelliklerinin yanında özel olarak tarikat çevrelerindeki söz konusu velîlerin müritlerinin yetişmesini sağlamak, velînin kurduğu ya da mensubu olduğu tarikatın propagandasını yapmak, tarikatlara ve şeyhlere iyi gözle bakmayan resmî dinin temsilcilerine tarikatı ve velîyi kabul ettirmek ve bu yolla tarikatın daha kolay şartlar altında yayılmasına katkı sağlamak⁴⁴ işlevlerini de yerine getirmektedir.

Ayrıca Linda Degh'in, efsaneyi "*çeşitli örgütsel prensiplere dayanan, küçük kategoriler içersine girmeye zorlanan uzun ve kısa bütün hikâyeleri kapsayan bir şemsiye terimi olarak kullanılmalıdır.*"⁴⁵ önerisi, araştırmacılara dinî şahsiyetler hakkında anlatılan menkıbelerin efsanenin çatısı altında bir alt tür olarak görmeleri fırsatını sunmaktadır.

Dinî şahsiyetler etrafında oluşan anlatılar üzerine araştırma yapan Gürol Pehlivan'a göre, "*menkıbe, dinî şahsiyet bedensel olarak bu dünyada yaşadığı varsayılan zamanda başından geçenlerle ilgili bir anlatıdır.*"⁴⁶ Gürol Pehlivan'ın, yapmış olduğu bu sınırlama bize göre kesin bir yargı olmaktan uzaktır. Velînin yaşadığı varsayılan zamanda başından geçenleri içeren anlatılar ile öldükten sonraki zamanda teşekkül eden anlatıların yapı, muhteva, icra ve işlev ya da inanç konusunda birbirinden apayrı iki farklı tür olacak şekilde farklılaşmamaktadır. Öldüğü varsayılan zamanda teşekkül eden anlatı diğer anlatı metinlerine göre özel olarak velînin tasarrufunun devam ettiği inancını tetiklemektedir. Menkıbenin yalnızca velînin yaşadığı zamanda başından geçen olayları içermesi şeklinde sınırlandırılmasının hatalı olduğu Aziz Mahmud Hüdâyî hakkında yapmış olduğumuz derlemelerden elde ettiğimiz anlatı örnekleriyle izah edilmeye çalışılacaktır.

1. Örnek:

Bir gün Hüdâyî hazretlerine bir talebe geliyor. Gelen kişi ben sizden kimya öğrenmek istiyorum diyor. Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri asmadan bir yaprak alıyor. Üzerine okuyor, okuyor altın oluyor. Çocuk da ben anlamadım,

⁴³Naciye Yıldız, a.g.e., s. 122.

⁴⁴Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 36.

⁴⁵Linda Degh, "Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı", (Çev. Selcan Gülçayır), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar II*, Ankara 2010, s. 206.

⁴⁶Gürol Pehlivan, "Dinî Şahsiyetler Hakkında Oluşan Anlatılar", *Milli Folklor*, Y. 2009, S. 83, s. 91.

bir daha okur musun diyor. Nasıl oldu ben farkına varamadım diyor. Bir yaprak daha alıyor. Bir daha okuyor, yaprak altın oluyor. Çocuk bir daha yapmasını istiyor. Çok şaşırdım diyor. Tekrar bir yaprak daha alıyor. Tekrar okuyor, altın oluyor. Aslında çocuk okuduklarını ezberleyip ayısını yapmak istiyor. Ben de yapıyorum misaline gidecek. Hüdâyînin ne okuduğunu ezberliyor. O da bir tane yaprak alıyor. Aynı Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri ne okuduysa o da okuyor. Yaprak altın olmuyor. Çok şaşıyor. Ve soruyor Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretlerine. Nasıl böyle olur? Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri: "Kimya öğrenmek nefsi terbiyeyle başlar. Kimya öğrenmek istiyorsan nefsinizi tezkiye etmen gerekiyor. O makama gelersen kimya da öğrenirsin, her şeyi öğrenirsin diyor."⁴⁷

Örnek 2:

Onun mânevî tasarrufu vefatından sonra da devam etmiştir: 1638'de Bağdad seferine çıkan IV. Murâd'ın dirâyetini bilen Safevî hükümdarı, onun Bağdad önlerine gelmesi hâlinde şehri mutlak surette kaybedeceğini bildiğinden Sultan'ı bir suikastle ortadan kaldırmanın daha yerinde olduğunu düşünerek üç husûsî yetiştirilmiş casusu Osmanlı ordusuna göndermişti. Bunlar, bir gece sekiz kadar nöbetçiyi aşarak Sultan'ın yanına kadar girmeyi başardılar. Hemen hançerlerini çekip yatağın başına yaklaştılar. Uyumakta olan Sultan, o anda bir rü'yâ görmeye başladı:

Çok sevdiği rahmetli üstâdı Azîz Mahmûd Hüdâyî Hazretleri, kendisine misâfir olmuştu. Birlikte oturuyorlardı. Ancak o esnâda Hazret-i Pîr'in o vakte kadar görülmedik bir sür'atlilikle birden ayağa kalkmasıyla haykırması bir oldu:

"-Oğlum Murâd! Ayağa kalk!"

Zaten hocası daha ayağa kalkarken edeben ayağa kalkmaya davranan IV. Murâd Han, gelen emirle daha bir hızla yerinden doğruldu. Rü'yâda gerçekleşen bu doğruluşla birlikte uyanarak gerçekte de yatağından kalkıverdi ve başında bulunan eli hançerli üç şahsı fark etti. Derhal üzerlerine yorganını fırlattı ve başı ucunda duran yaklaşık üç yüz kiloluk topuzunu kavradığı gibi üçünü de yere serdi. Böylece hocası Hüdâyî Hazretleri'nin yeni bir tasarrufuyla mutlak bir suikastten kurtulmuş oldu."⁴⁸

Yukarıda verdiğimiz birinci örnekte, metne göre Aziz Mahmud Hüdâyî hayattadır. Olay bedenen Aziz Mahmud Hüdâyî bu dünyadayken gerçekleşmiştir. İkinci örnekte ise yine metne göre Aziz Mahmud Hüdâyî bedenen bu dünyada değildir. Ancak bu metinlerden birine efsane diğerine

⁴⁷K.K. Coşkun Kaya.

⁴⁸<http://www.hudayivakfi.org>.

menkıbe demek için yalnızca Aziz Mahmud Hüdâyî'nin metne göre bedenen bu dünyada olup olmaması yeterli görünmemektedir.

Vermiş olduğumuz iki örnek yapı olarak birbirinden farklı olmamakla beraber anlatıcılarının dil ve üslûp özelliklerinden etkilenerek oluşmuştur. Muhteva olarak da Aziz Mahmud Hüdâyî'nin kerametlerini anlatmak bakımından paralellik göstermektedir. İşlev olarak ise Aziz Mahmud Hüdâyî'ye olan saygıyı kuvvetlendirme, onun ne büyük bir velî olduğuna işaret etme, yine onun şahsında velî kültürüne vurgu yapma, Aziz Mahmud Hüdâyî'ye ve onun şahsında velîlere toplum içinde saygın bir konum kazandırma gibi ortak işlevlere sahiptir. Ancak muhteva olarak Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bedenen bu dünyada olmadığı zamanda yaşanan bir olayı anlatması ve işlev olarak da Aziz Mahmud Hüdâyî'nin öldükten sonra da tasarrufunun devam ettiği inancını tetiklemesi bu iki metni birbirinden ayrı iki tür olarak algılamaya yetmeyecektir.

Dinî şahsiyetler etrafında teşekkül eden bir diğer anlatı türü ise memorattır. Memoratlar yine yukarıda efsane için verdiğimiz özellikleri taşımakla birlikte aktarım özelliği bakımından efsaneden farklılık arz etmektedir. Tecrübeyi yaşayanın belirli olması yönüyle memorat, efsaneden ve menkıbeden ayrılmaktadır.⁴⁹

Gürol Pehlivan'ın da belirttiği gibi memoratların efsanelere göre inanç şiddeti yönünden daha güçlü olduğu bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.⁵⁰ Ancak bu farklılıklar da onu efsaneden apayrı bir tür olarak kabul etmemize yetmemektedir. Menkıbeler gibi yapı, muhteva, icra özellikleri efsanelerle hemen hemen aynıdır. Ancak işlev olarak efsanelerle ve menkıbelerle büyük ölçüde aynı özellikleri taşımasının yanında özellikle tecrübeyi yaşayan aynı zamanda anlatıcı olduğu durumlarda memorat, anlatıcıya yani tecrübeyi yaşayana kutsiyet kazandırmaktadır.

Örnek:

Hüdâyî Hazretlerini ben rüyamda gördüm. Benden şey istedi. Üç tane mor sümbül istedi. Ama şey. Mevsim değildi. Mevsim geçmişti. Mor sümbül nereden bulacaktım. Bakıyorum soruyorum. Abla diyorlar zamanı geçti. Nasıl üzülüyorum, nasıl üzülüyorum. Hani bul dedi, istedi sümbülü. Açık açık gösterdi istedi mor sümbülü. Sonra bakıyorum bakıyorum Allah'ım ben bunu bulucam. Çünkü Hüdâyî Hazretlerim karlı zamanda, üzümlü bulduysa ben de dedim bulucam. Ayağıma ayakkabı bile giymemişim. Terlikle çıktım. Doğancılara kadar yürüdüm. Doğancılardan geçiyorum bakıyorum. Yok çiçekçilerde. Orda bi tane çiçekçi Allahuekber girdim oraya. Baktım bir tane saksıda dediği gibi üç

⁴⁹Gürol Pehlivan, a.g.m., s. 91.

⁵⁰Gürol Pehlivan, a.g.m., s. 95.

*tane. Üçü de mor sümbül. Onu aldım. Ay nasıl getirdim türbeye. Sümbüllerin zamanı geçti. Bütün sümbüller geçti. O arada büyüdü. Bir de ona şahit oldum. Türbede olan çiçek dışarıdakinden daha farklı. Bir ara bizim bahçelere bakan bir abi vardı. Lale dikmişti. Etraftaki bütün laleler soldu. O lale canlı canlı böyle. Tam onun yüzünün karşısında. Allah dostunun gelen geçen ziyaretçi o mor sümbülleri soruyor. Yok vermiyem dedim. Onu hiç unutmam.*⁵¹

Yukarıdaki anlatı yapı ve muhteva olarak efsaneden ve dolayısıyla menkıbeden farklılık arz etmemekle birlikte tecrübeyi yaşayanın belli olmasıyla yani aktarım özelliğiyle memorat olmaktadır. İşlev olarak Aziz Mahmud Hüdâyî'nin menkıbeleri gibi onun kendisine gönülden bağlı olanlarla iletişime geçebilen büyük bir zat oluşuna, onun şahsında velî kültüne vurgu yapmaktadır. Ancak bunların yanında anlatıcı üstü kapalı olarak kendisiyle Aziz Mahmud Hüdâyî arasında bir bağ olduğunu anlatmaktadır. Bu yönüyle metin bireysel bir işlev kazanıp tecrübeyi yaşayana kutsiyet kazandırmaktadır.

Görüldüğü gibi memorat da efsaneden ayrı bir tür değil onun çatısı altında tecrübeyi yaşayanın belirli olması ve işlevsel açıdan bireysel işlev kazanması noktasında farklılaşmaktadır. Ancak bunlar memoratı efsaneden ayrı bir tür olarak görmek için yeterli olmayacaktır.

Dinî Şahsiyetler Etrafında Oluşan Anlatı Türlerinin Oluşum Süreçleri

Yukarıda kısaca tarifleri yapılan ve tasnif edilmeye çalışılan anlatı türlerinin oluşum süreçleri hakkında da açıklama yapmak yerinde olacaktır. Anlatı türlerinin ortaya çıkışı ile ilgili olarak Şeref Boyraz, öncelikle mitin ortaya çıktığını söyler. Memoratı ise mitleri takiben efsane, masal, destan, menkıbe ve halk hikâyelerinden sonra oluşmuş bir tür olarak görmüştür.⁵² Araştırmalara konu edilişi çok geç olsa da memoratların oluşum zamanını diğer anlatı türlerinden daha geç olduğu fikri, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Özgül Çobanoğlu, memoratın halk anlatı türlerinden efsaneyle diğerlerine göre daha fazla benzerliğinin olduğunu ifade edip bir memoratın zamanla efsaneye dönüştüğü fikrinin varlığını dile getirmekle beraber bu konuda tecrübî bir delilin olmadığını söyler.⁵³ Ancak tarafımızdan Aziz Mahmud Hüdâyî ile ilgili yapılan alan araştırmalarında farklı anlatıcılardan derlenen aynı olayın şu ana kadar araştırmacılar tarafından çizilen sınırlar göz önünde bulundurulduğunda hem memorat hem menkıbe olarak tespit edildiğini söylemeliyiz. Bu konuda kanaatimiz anlatı türlerinden efsane ve alt türleri

⁵¹K.K. Tülin Öztunca.

⁵²Şeref Boyraz, a.g.m., s. 109.

⁵³Özgül Çobanoğlu, a.g.e., s. 31.

olarak kabul edilebilecek menkıbe ve memoratın oluşum süreçlerinin geniş olduğu ve bu anlatıların zamanla başka anlatı türlerine dönüşebildiğidir.

Bu geçişin tespiti oldukça zor olsa da halk muhayyilesinde hatırası güçlü olan dinî şahsiyetler için anlatılan metinlerde bu konuda bir kolaylık olduğu görülmektedir. Aziz Mahmud Hüdâyî hakkında yapmış olduğumuz alan araştırmalarında bu konunun örneklerini tespit edebildik. Aşağıdaki örnekler memoratların zamanla efsaneye ya da efsanenin diğer bir alt türü olan menkıbeye geçişi göstermektedir.

Örnek 1:

Kıbrıs savaşı esansında askerlerimizden biri yanlışlıkla düşman mevzilerine düşüyor. Asker büyük bir korku içindeyken Hüdâyî gencin yanında beliriyor. "Evladım! Sen yanlış yere atladın gel seni birliğine götürüyüm." diyor ve gece karanlıkta onu sağ salım birliğine götürüyor. Asker Hüdâyî'ye kim olduğunu soruyor. Hüdâyî ona: "Üsküdarlıyım, bana Mahmud Hüdâyî derler; kime sorsan beni tanır." diyor. Asker savaştan sonra Üsküdar'a Hüdâyî'yi ziyarete geliyor. Etrafa sorar. Ona burayı (türbeyi) gösteriyorlar. Genç Hüdâyî'nin öldüğünden habersiz tabii. İmama Hüdâyî'yi soruyor. İmam ona türbeyi gösterince asker başlıyor ağlamaya.⁵⁴

Örnek 2:

Bir gün saat zannediyorum öğle namazına yarım saat kala, camiye bugün dedim erken açayım diye çıktım. Bir de baktım senin tipinde, boyunda senden biraz daha tıknaz bir delikanlı. Orda öyle duruyor. Dedi ki ben dedi Aziz Mahmud Hüdâyî'ye geldim dedi. Dedim Aziz Mahmud Hüdâyî burada. Sen ne diyosun dedi ya ben onunla randevulaştım dedi. Görüşçektik dedi. Ne biçim konuşuyosun dedi ya. Neyin nesi, nasıl oldu bu böyle oğlum dedim. Ben dedi Kıbrıs Harekâtı'nda dedi paraşütçü birliklerdendim dedi. Uçaktan atladım dedi. Atlamak mecburiyetindeydim dedi. Fakat rüzgâr beni dedi Beşparmak Dağlarının eteğine düşürdü dedi. Ormanlık bir yerine, Rumların hattına düşürdü dedi. Hem karadan hem denizden cehennemî bir ateş altında dedi indim dedi paraşütle. Baba yiğit, kallavi, sarıklı bir adam bana "Oğlum ne işin var senin burada?" dedi. Ben de "Baba ben isteyerek düşmedim, rüzgâr beni buraya attı. Burası Yunan hattı, ben bilmiyordum." dedim. "Oğlum" dedi, "Gel." dedi. "Biz buraya öncü kuvvetler olarak geldik. Burayı çok iyi biliriz. Sen birliğini söyle. Ben seni götürürüm." dedi. "Hangi birliktesin?" dedi. Aziz Mahmud Hüdâyî birlikleri biliyor. Tarihi 1618-1628 yıllarında. Ondan sonra "Peki" diyor. Oradan kalkıyorlar tabii. "Ben" diyor, "Burayı karış karış bilirim, gel sen beni takip et." diyor. Tabii denizden bizimkiler ateş ediyor,

⁵⁴K.K. Naci Öztürk.

karadan Rumların ateşi. Gidiyorlar. Giderken "Oğlum, sen kimsin?" diyor. "Benim adım Ahmet, Amasyalı Ahmet'im." diyor. Buraya geldim, paraşüt buraya attı beni." diyor. Ondan sonra "Baba sen kimsin?" diyor. "Oğlum bana Aziz Mahmud Hüdâyî derler, harpten sonra beni ziyarete gel. Beklerim seni." diyor. Öyle yürüyerek gidiyorlar. Tam komutanına yaklaştığı vakit –ağaçlık yer tabi orası.- Onu komutanına kadar, birliğine kadar götürüyor mübarek zat. Ondan sonra birliğine kadar gidiyorlar. Komutanı "Ahmet, oğlum nasıl geldin sen?" Düştü ya berbat bir yer hani Rum hattına düştü ya. "Beni bu baba getirdi" diyo, dönüyorlar. "Aha şu baba" diyor, kayboluyor. Aziz Mahmud Hüdâyî'yi göremiyor tabi ondan sonra. "Aziz Mahmud Hüdâyî ile ben bizzat görüştim diyor, sen ne konuşuyorsun?" diyor bana genç delikanlı. Yıl 1976.⁵⁵

Görüldüğü gibi ilk örnekte tecrübeyi yaşayanın hatta ilk aktaranın kimlikleri belli değildir. Bu yönüyle metin bir menkıbe metnidir. Ancak ikinci anlatı metninde tecrübeyi yaşayanın kimliği Amasyalı Ahmet olarak belirginleşmektedir. Aynı zamanda metin, tecrübeyi yaşayanın dinlemiş olan anlatıcımız Muharrem Kır tarafından verilmiştir. Muharrem Kır'ın tecrübeyi bizzat yaşayanın aktarması yönüyle memorat anlatmış olmaktadır.

Böyle bir durumda karşılaşıldığında menkıbe metni mi dikkate alınmalı yoksa memorat metni mi dikkate alınmalıdır? Söz konusu metin halk arasında menkıbeleştiyse biz araştırmacılar da onu menkıbe olarak kabul etmeliyiz. Ancak memorat olarak derlenen metin de araştırmacı tarafından değerlendirmede dikkate alınmalı ve var olan değişime işaret edilmelidir.

Dinî Şahsiyetler Etrafında Teşekkül Anlatı Metinlerinin Değerlendirilmesi

Bu konuda yapılan çalışmalarda dinî şahsiyetler etrafında teşekkül eden anlatı metinlerinin tamamı efsane başlığı altında mı toplanmalı yoksa alt türleri olarak görülebilecek menkıbe ve memorat olmak üzere iki başlık altında mı toplanmalıdır? Dinî şahsiyetler etrafında oluşan anlatıların derlendikten sonra tek bir başlık altında tek metin olarak kaleme alınması fikrini savunan araştırmacılar da olmuştur.⁵⁶ Bize göre bu anlatı metinleri menkıbe ve memorat başlıkları altında derlenmeli ve ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.

Menkıbe ve memorat efsanenin çatısı altında ise niçin ayrı ayrı değerlendirilmeli sorusu akla gelmektedir. Dinî şahsiyet etrafında oluşan menkıbeler yazılı kültür ortamına aktarılmışsa araştırmacı zaman içinde halk nazarında velî hakkında nasıl bir bakış açısı geliştiğinin cevabını bulabilecektir. Örneğin 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyıl başında yaşamış olan

⁵⁵K.K. Muharrem Kır.

⁵⁶Ahmet Dağlı, "Dinî Şahsiyetler Etrafında Anlatılan Efsanelerin Birleştirilmesi Üzerine Düşünceler", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. I, Y. 2012, s. 48.

mutasavvıflardan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin devrinden bu yana halk nazarında nasıl bir yeri işgal ettiği yazılı kültür ortamında takip edilebilmektedir. Devrinde ya da devrinden hemen sonra yazılı kültür ortamına aktarılan menkıbe metinleriyle günümüze daha yakın zamanda yazılı kültür ortamına aktarılan metinler karşılaştırılarak özellikle motif bakımından farklılıklar tespit edilebilmektedir.

Ancak her velî zat hakkında yazılı kültür ortamına aktarılmış metinlerin olamayacağı da bir gerçektir. Bu menkıbeler teşekkül zamanı kestirilemeyecek anlatılar olarak karşımızda durmaktadır. Metinlerde geçen şahıs, dönem, yer isimleri kesinlik arz etmemekle birlikte teşekkül zamanı hakkında fikir verebilecektir.

Memorat metinleri ise daha güncel olarak genelde sözlü kültür ortamında derlenmeleri yönüyle velî zat hakkında içinde bulunulan zamanda halk arasında nasıl bir algı geliştiğini daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Halk nazarında velînin hatırasının ne kadar güçlü olduğundan hareketle halkın o anki velî kültüne ne derece bağlı olduğu, velîden maddi manevi ne gibi beklentilerinin olduğu anlaşılabilir ve menkıbe metinleriyle geçmişten günümüze mukayese edilebilecektir.

Diğer taraftan memoratlar daha bireysel anlatılar olmasıyla bireysel işlevleriyle de menkıbelerden ayrılacaktır. Tecrübeyi yaşayanın belli olduğu anlatılar olması nedeniyle menkıbeden farklı olarak bireysel işlev kazanacaktır. Bu yönüyle de ayrı başlık altında değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Çalışmanın sonunda ayrı ayrı değerlendirilen türler, birlikte velî zatın geçmişten günümüze halk muhayyilesinde nasıl bir yeri işgal ettiğini takip etmemize ve bu konuda hükümler vermemize yardımcı olacaktır.

Dinî Şahsiyetler Etrafında Teşekkül Eden Anlatı Metinlerinin Derlenmesi

Çalışmamızda değinmek istediğimiz başka bir konu da dinî şahsiyetler hakkında teşekkül etmiş olan anlatı metinlerinin nasıl derlenmesi gerektiğidir. Söz konusu dinî şahsiyet hakkında teşekkül etmiş olan anlatılar yazılı, sözlü ve elektronik kültür ortamını kapsayacak şekilde yapılmalıdır. Yazılı kültür ortamında söz konusu şahsiyet hakkında anlatı metinleri olmayabilir. Bu durumda sözlü ve elektronik kültür ortamı takip edilmelidir. Değişen halk tanımıyla birlikte folklorun yayılma alanı da değişmiş durumdadır. Alan

Dundes'in halk kavramına getirdiği yaklaşımla birlikte "halk gurupları" folklorcuların dikkatine sunulmuş olmaktadır.⁵⁷

Değişen ve teknolojileşen dünyada yazılı ve sözlü kültür ortamlarının yanında elektronik kültür ortamı da halk anlatılarının yaşadığı ve yayıldığı bir ortamdır. Gelineen noktada folklorun derlendiği alan "*halkbilgisi ürünlerinin yaratılıp yaşatıldığı ve halk edebiyatı metinlerinin bir kaynak kişi veya kaynak kişiler tarafından aktarıldığı ve aktarım sırasında sözlü, yazılı ve elektronik olarak kaydedildiği yer*" olarak değerlendirilmektedir.⁵⁸ Ruhi Ersoy halk bilimi araştırmacılarının "*kırsal bölgelerle birlikte kent merkezleri, farklı sosyal kesimlere ait eğlence mekânları, resmî törenler, festivaller, kurumlar, sosyal medya ağları*"nı çalışmalarında dikkate almalarının gerekliliğini vurgulamaktadır.⁵⁹ Halk bilimi konusunda araştırma yapan bazı araştırmacılar günümüz efsanelerinin yüz yüze iletişimden ziyade internet yoluyla şekillendiğini iddia etmektedir.⁶⁰

Yazılı ve sözlü kültür ortamlarının yanında elektronik kültür ortamında da dinî şahsiyetler hakkında anlatı metinleri derlemenin, araştırmacıya söz konusu dinî şahsiyetin halkın muhayyilesinde nasıl bir yer işgal ettiğine dair güncel bilgiler sunacağı asla gözden kaçırılmamalıdır. Bunun yanında elektronik ortamda kişiler bu anlatıları üzerinde sosyal baskı olmadan daha rahat paylaşabilmektedir.

Derleme çalışmaları yapılırken derleyici ve anlatıcı arasındaki ilişki de büyük bir önem arz etmektedir. İlk defa karşılaşılan bir anlatıcıdan derleme yapmak genellikle problemli olmaktadır.

Öncelikle anlatıcılarla iletişime geçildiğinde türlerin adlandırılmasında dikkatli olmak gerekmektedir. Karşımızdakinin folklor kavramlarını biliyor olması çoğu kez düşük bir ihtimaldir. Efsaneye, menkıbeye ya da memorata halk bilimsel bir anlam yükleyip anlatımlarını bilimsel tarifler ve sınırlar doğrultusunda yapmaları mümkün olmamaktadır. Dinî şahsiyetler hakkında menkıbe derlerken anlatıcıdan menkıbe terimini kullanarak derleme yapmak genelde olumlu sonuç vermektedir.

Efsane terimi genelde hoş karşılanmamaktadır. Bu durum yukarıda da belirttiğimiz gibi kelimenin "*inanılması mümkün olmayan tuhaflıklar, anlatılar, yalan, boş söz*" anlamlarının halk arasında ne denli yerleştiğinin göstergesi

⁵⁷ Bu konuda bkz. Alan Dundes, "Halk Kimdir?", (Çev. Metin Ekici), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*, (Yayına Haz. M. Öcal Oğuz ve diğ.), Ankara, 2006, s. 11-36.

⁵⁸Ruhi Ersoy, "Halk Bilimi Çalışmalarının Gelişimine Paralel Olarak 'Alan Araştırması' Kavramını Yeniden Düşünmek", *Milli Folklor*, S. 94, Y. 2012, s. 9.

⁵⁹Ruhi Ersoy, a.g.m., s.10.

⁶⁰Gail ArleneDe Vos, "Folklor ve İnternet: Netlore" (Çev. Nurulhude Baykal), *Milli Folklor*, S. 97,Y. 2013,s.246.

olmaktadır. Halk muhayyilesinde menkıbe kelimesinin, velî zatlarla ilgili olağanüstü halleri anlatan hikâyeleri karşıladığını alan araştırmalarımızda gözlemledik. Ancak bazı durumlarda terim kullanmadan söz konusu velînin hayatı hakkında kaynak kişilere bildiklerini sormak etkili olabilmektedir.

Asıl problem memarat derlerken yaşanmaktadır. Bize göre yaşanan problem iki ana sebebe bağlıdır. Birincisi, anlatıcının olağanüstü tecrübeyi yaşayanın kendisi olduğu durumlarda yaşadıklarını ilahî bir ikram olduğu düşüncesinden hareketle sır olarak algılamasıdır. Yaşadığı tecrübeyi bir daha yaşayamama endişesi ve sırrı açıklamanın hoş karşılanmayan bir davranış olmasından anlatıcılar bu konuda derleyiciye olağanüstü tecrübeyi anlatmaktan çekinmektedirler.

İkinci problem ise halkın memarat ve menkıbeyi birbirinden ayırt edememesidir. Bu nedenle anlatıcılara tanıdıkları ya da bildikleri insanlardan söz konusu velî zatla ilgili yaşadıkları olayları sormak etkili olabilmektedir. Burada derleyici, anlatıcıyı yönlendirmek durumunda kalabilmektedir.

Derleme çalışmalarında en önemli husus anlatıcı üzerinde güven sağlamaktır. Anlatıcılar derleyiciye güvendiği ölçüde menkıbe ve özellikle de memarat anlatmakta ya da anlattıklarında ayrıntı vermektedirler. Yapmış olduğumuz derleme çalışmalarında aynı anlatıcılardan aynı olayı farklı metinler elde edecek şekilde derledik. İlk anlatmada anlatıcının bize vermediği ayrıntıları ikinci anlatım esnasında elde ettiğimiz durumlarla karşılaştık.

Bazı anlatıcılar ise ilk defasında Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halk arasında bilinen bir iki menkıbesi dışında bir şey anlatmamışlardır. Kaynak kişilerimizden bize aylarca menkıbe ve özellikle memarat anlatmayanlar olmuştur. Özellikle çoğu memarat metinlerini anlatıcılarımızla belli bir zaman geçtikten sonra ve güvenle birlikte gelen samimiyetin ardından elde edebildik. Bu yönüyle derleme yapan anlatıcıların derleme yaptıkları sahaya sıklıkla gitmeleri ve sabırlı olmaları son derece önemli olmaktadır.

Sonuç

Dinî şahsiyetler etrafında oluşan halk anlatıları üzerine yapılacak bir çalışmada öncelikle anlatı metinlerinin tasnifi meselesi halledilmelidir. Bu tasnifte karşımıza efsanenin alt türleri olarak görebileceğimiz menkıbe ve memaratlar çıkmaktadır. Menkıbeler yaşadığına inanılan bir velînin başından geçen ve çoğunlukla ona ait olan kerametleri konu almasıyla kendine özgülük kazanan bir anlatı türü olmaktadır. Diğer taraftan menkıbeler, çatısı altında bulunduğu efsaneyle yapısal olarak aynı özellikleri taşımakta muhteva ve işlev özellikleri bakımından efsaneyle küçük farklılıklar arz etmektedir.

Memoratlar ise menkıbeler gibi efsanelerle aynı özellikleri taşımaktadır. Ancak tecrübeyi yaşayanın belirgin oluşu ve işlev özellikleri bakımından efsaneden biraz daha farklı oluşuyla efsanenin alt türü olmaktadır. İşlev olarak daha bireysel olan anlatılar olarak karşımızda durmaktadır. Diğer taraftan memoratlar aktarım özelliği ve inanç bakımından farklılık arz etmektedir.

Menkıbe ve memoratlar efsanenin alt türleri olarak görülmeli, ancak farklı başlıklar altında toplanmalıdır. Toplanan bu metinlerin araştırmacıya kazandırdığı fikirlerle söz konusu şahsiyetin halk arasındaki yerini geçmişten günümüze mukayeseli olarak tespit etmede yardımcı olacaktır.

Sözünü ettiğimiz anlatı metinleri derlenirken yazılı sözlü ve elektronik kaynaklar birlikte kullanılmalıdır. Değişen halk kavramıyla birlikte halk bilgisinin de elde edilebileceği ortam teknolojik gelişmelerin etkisiyle değişmiş durumdadır. Araştırmacılar bu hususu dikkate almalı ve derleme çalışmalarını yazılı, sözlü ve elektronik kültür ortamını içine alacak şekilde yürütmelidir.

Yazılı kültür ortamında araştırmalar kronolojik sırayla yapılmalıdır. Sözlü kültür ortamında yürütülen çalışmalar da ise araştırmacılar anlatıcılar konusunda son derece hassas davranmalı, mümkün olduğu kadar güven ortamı sağlanıncaya kadar sabırlı davranmalıdır. Bu, anlatıcıların söz konusu dinî şahsiyet etrafında oluşan anlatıları edinebilmemizi sağlayacaktır. Özellikle daha bireysel olan memorat metinleri anlatıcılar tarafından paylaşılması zor olan anlatı metinleridir. Oluşturulan güven ortamı bu metinleri elde etmemize yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ASLAN, Ferhat, "Halk Bilimsel Bir Terim Olarak 'Efsane' Üzerine Bazı Dikkatler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 23, Y. 2012, s. 81-90.
- ATEŞ, Ahmed, (1964), "Menâkıp", *İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.)*, C. VII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s. 701-702.
- BAYAT, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, 2. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.
- BORATAV, Pertev Naili, *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*, K Kitaplığı, İstanbul 2003.
- BOYRAZ, Şeref, "Sözlü Anlatıların Sürekliliği Üzerine Düşünceler", *Folklor/Edebiyat*, S. 54, Ankara 2008, s. 105-118.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, 1. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- DAĞLI, Ahmet, "Dinî Şahsiyetler Etrafında Anlatılan Efsanelerin Birleştirilmesi Üzerine Düşünceler", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. I., Y. 2012, s. 41-53.
- DEGH, Linda, "Halk Anlatısı", (Çev. Zerrin Karagülle) *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*, (Yayına Haz. M. Öcal Oğuz ve diğ.), Geleneksel Yayınları, Ankara 2006, s. 203-234.
- DEGH, Linda, "Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı", (Çev. Selcan Gülçayır) *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar II*, Geleneksel Yayınları, Ankara 2010, s. 204-210.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 16. bs, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- DE VOS, Gail Arlene "Folklor ve İnternet: Netlore" (Çev. Nurulhude Baykal), *Milli Folklor*, S. 97, Y. 2013, s. 246-250.
- DUNDES, Alan, "Halk Kimdir?", (Çev. Metin Ekici), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*, (Yayına Haz. M. Öcal Oğuz ve diğ.), Geleneksel Yayınları, Ankara 2006, s. 11-36.
- EKER, Gülin Ögüt, "Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı", *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, (Ed. M. Öcal Oğuz), 9. bs., Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 393-410.
- EKİCİ, Metin, *Halk Bilgisi (Folklor)*, *Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, 4. bs., Geleneksel Yayınları, Ankara 2011.
- ERGUN, Metin, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- ERSOY, Ruhi, "Halk Bilimi Çalışmalarının Gelişimine Paralel Olarak "Alan Araştırması" Kavramını Yeniden Düşünmek", *Milli Folklor*, S. 94, Y. 2012, s. 5-13.
- FEDAKÂR, Pınar, *Karakalpak Efsaneleri, (İnceleme-Metinler)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.
- GÖKALP, Haluk, "Ahi Evran-ı Velî'nin Menkıbevî Kişiliği", *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. II, Ankara 2005, s. 23-37.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 7. bs, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

- MÜTERCİM ASİM EFENDİ, *Burhân-ı Katı*, (Haz: Mürsel Öztürk, Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2009.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, 3. bs. (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- PEHLİVAN, Gürol, "Dini Şahsiyetler Hakkında Oluşan Anlatılar", *Milli Folklor*, S. 83, Y. 2009, s. 88-96.
- PROPP, Viladimir, "Folklor Türlerinin Tasnif Esasları", (Çev. Metin Özarslan), *Milli Folklor*, Y. 1998, S. 38, s. 120-128.
- SAKAOĞLU, Saim, *Efsane Araştırmaları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992.
- SAKAOĞLU, Saim, "Efsane-Menkıbe Bağı", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri*, C. II, Ankara 1997, s. 241-247.
- SEYİDOĞLU, Bilge, *Erzurum Efsaneleri*, 3. bs, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2005.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, 1. bs, Alfa Yayınları, İstanbul 1998.
- TDK Türkçe Sözlük*, 10. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- YILDIZ, Naciye, "Menkıbeler", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. II, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- ÖZTÜRK, Naci, 60, Balıkesir/Gönen, Üniversite(Ön Lisans), Emekli Desinatör.
- KIR, Muharrem,....., Çankırı, Üniversite, Emekli Din Görevlisi.
- KAYA, Coşkun, 51, Trabzon, Ön Lisans, Esnaf.
- ÖZTUNCA, Tülin, 43, Aydın, Lise, Memur.
- <http://www.hudayivakfi.org/aziz-mahmud-hudayi-hz/aziz-mamhmud-hudayi-hayati.html>